

**ВІДГУК**

**офіційного опонента доктора юридичних наук, професора  
Махінчука Віталія Миколайовича на дисертацію  
Бессараб Наталі Миколаївни на тему  
«Юрисдикція та підсудність цивільних справ»,  
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за  
спеціальністю 12.00.03 - цивільне право та цивільний процес; сімейне  
право; міжнародне приватне право**

**Актуальність теми дослідження.** Ключовим завданням держави у сфері правосуддя сьогодні є проведення судової реформи, яка б забезпечила ефективний захист прав і свобод громадян, інтересів юридичних осіб в судовому порядку.

Серед основних засад державної політики в сфері правосуддя мають стати доступність суду та створення умов для реального виконання положень п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо права кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру, ст. 55 Конституції України, яка гарантує кожному право на судовий захист, право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка закріплює правило, відповідно до якого ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

Існування доволі розгалуженої системи судів, побудовання її за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності створює зручні умови для кожного громадянина, незалежно від місця його проживання, для

доступу до суду, можливість вирішення правового спору суддею, що спеціалізується на відповідних категоріях справ, а отже є компетентним професіоналом саме у даному колі правових питань, забезпечує можливість оскарження судових рішень та їх перевірки судами вищестоящих інстанцій. Водночас така розгалуженість породжує у певних складних випадках проблему визначення суду, який має повноваження розглядати конкретну справу. Отже актуальність наукового дослідження, присвяченого процесуальним інститутам юрисдикції та підсудності цивільних справ безсумнівна, оскільки саме ці інститути покликані окреслити компетенцію конкретного суду щодо розгляду та вирішення цивільної справи та надати особі реальну можливість звернутися саме до того суду, який уповноважений розглянути її справу.

### **Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації.**

Важливість значної наукової проблеми, розв'язання якої покладено в основу дисертаційної роботи Н.М. Бессараб, вимагали чіткого окреслення методології наукового дослідження. Успішні дослідницькі дії дисертантки в означеному напрямі, вміле використання загальнонаукових та спеціально-юридичних методів обумовили високий ступінь обґрунтованості та достовірності положень і висновків дисертації.

На користь дисертантки свідчить проведення дослідження із залученням значної джерельної бази: монографічних робіт та наукових статей українських та іноземних авторів, навчальної літератури з цивільного процесуального права, законодавства України та науково-практичних коментарів до нього, міжнародно-правових актів, а також матеріалів судової практики.

Позитивною ознакою дисертаційної роботи є широке використання та проведення ґрунтовного аналізу практики Європейського Суду з прав людини.

Сприяє забезпеченню високого наукового рівня роботи чітке формулювання *об'єкта, предмета, мети і завдань* дослідження.

**Достовірність і наукова новизна одержаних результатів** обумовлена тим, що дисертація є першим в українській юридичній науці комплексним

монографічним дослідженням проблем цивільної юрисдикції та підсудності цивільних справ судам у їх нерозривній єдності та взаємозумовленості. Вперше цивільна юрисдикція розглядається як невід'ємна складова комплексного явища, утвореного її поєднанням з підсудністю цивільних справ. Інші дисертаційні дослідження за цією проблематикою, зокрема, Д.М. Шадури «Цивільна юрисдикція» (2008) та П.М. Тимченка «Проблеми судової підвідомчості» (2000) не знімають актуальності проблеми, що висвітлюється в даній роботі, оскільки вони не розглядали цивільну юрисдикцію та підвідомчість у контексті їх взаємозв'язку з підсудністю, а мали дещо інші предмети наукового дослідження.

Щодо *першого розділу роботи*, то він характеризується елементами наукової новизни.

Авторка обґрунтовано звертає увагу на відсутність єдиної термінології для позначення суду, який законом наділений повноваженнями розглянути конкретну справу. Аналізуючи норми міжнародно-правових актів (Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), норми Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а також існуючі науково-теоретичні дослідження у даному напрямку в юридичній літературі, авторка вказує на використання цілої низки синонімічних понять: «незалежний і безсторонній суд, установлений законом», «компетентний, незалежний і безсторонній суд, створений на підставі закону», «незалежний і безсторонній суд», «належний суд», «повноважний суд», «належний склад суду», «суд, сформований належним чином», «компетентний суд», «справедливий суд», «законний суддя» тощо.

Підаючи сумніву можливість використання деяких з вказаних вище категорій, автор пропонує вживати категорію «належний суд», як комплексне явище, що у свою чергу включає систему ознак, чи вимог, які характеризують певний суд як такий, що наділений повноваженнями на розгляд конкретної справи та розглядає її на засадах незалежності та неупередженості. Комплексне поняття «належний суд», як зазначає авторка, включає в себе дві складові: суд

як орган судової системи та суд як суддя чи декілька суддів, що становлять його склад.

Тому в роботі зроблено висновок, що належний суд у розумінні належного судового органу може бути позначений поняттям «компетентний суд», що використовується в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, чи поняттям «повноважний суд», що застосовується Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Авторка вірно вказує на тісний зв'язок категорій «юрисдикція» та «компетенція», в той самий час наполягаючи на розмежуванні понять «компетенція» та «підвідомчість». В роботі правильно відзначається, що у тих випадках, коли йдеться про коло повноважень певного органу, використовується термін «компетенція», наприклад «компетенція суду», «компетентний суд». А до об'єктів, щодо яких здійснюються певні повноваження, використовується термін «підвідомчість» і похідні від нього терміни «підвідомча справа», «підвідомчість справ суду». Водночас саме предметна компетенція суду щодо розгляду правових спорів та вирішення інших правових питань, як вказує авторка, є його юрисдикцією, а тому під судовою юрисдикцією слід розуміти предметну компетенцію судів щодо розгляду та вирішення юридичних справ.

*Другий розділ* дисертаційного дослідження також не позбавлений наукової новизни.

В роботі робиться вірний наголос на тому, що проблема визначення судової юрисдикції взагалі, та цивільної юрисдикції зокрема набуває актуальності саме з моменту закріплення та впровадження у життя принципу спеціалізації судової системи та створення в Україні спеціалізованих судів. У зв'язку із цим авторка в своєму дослідженні робить невеличкий історичний екскурс щодо питання про шлях вдосконалення системи судів загальної юрисдикції в Україні, виділення в ній спеціалізованих судів та розмежування юрисдикції між ними із визначенням відповідної періодизації.

Авторка висловлює доволі цікаву точку зору відносно того, що поділ судів на загальні і спеціалізовані з точки зору логіки мав би означати, що

юрисдикція перших із них співвідноситься з юрисдикцією других як «загальне» і «спеціальне». Проте адміністративна чи господарська юрисдикція не є спеціальними щодо цивільної чи кримінальної. Так само правила розгляду адміністративних чи господарських справ не є спеціальними щодо правил розгляду цивільних справ. Усі чотири названі в Законі види юрисдикції є рівнозначними і самостійними.

Заслуговує на увагу точка зору автора про необхідність розрізнення внутрішньої спеціалізації судів та спеціалізації суддів у цих судах. Остання є передумовою першої, проте не тотожна з нею і не може її замінити. Зокрема, внутрішня спеціалізація суду характерна для судів другої та третьої ланки системи судів загальної юрисдикції. Відповідно до ч. 5 ст. 26 Закону «Про судоустрій і статус суддів», у складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції. Відповідно до цієї норми, у складі апеляційних загальних судів створюються палати з розгляду цивільних та кримінальних справ. Згідно з ч. 4 ст. 31 Закону, у вищому спеціалізованому суді утворюються палати з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції. Зокрема, у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ утворено Судову палату в цивільних справах та Судову палату в кримінальних справах.

Не позбавлене сенсу твердження автора про те, що для розмежування компетенції щодо розгляду справ у межах системи судів загальної юрисдикції може бути використаний такий критерій, як галузева належність правовідносин, з яких виник спір про право чи інша юридична справа. Цей висновок підтверджується ч. 1 ст. 15 ЦПК України, яка містить чітку вказівку на віднесення до цивільної юрисдикції справ, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин. Юрисдикція адміністративних судів відповідно до ст. 17 КАС України поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку із здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму,

зокрема на низку публічно-правових спорів, що дає можливість говорити про охоплення адміністративною юрисдикцією спорів, які виникають із правовідносин, урегульованих публічними галузями права: адміністративним, фінансовим, митним, частково конституційним (наприклад, виборчим) правом.

При цьому суб'єктний критерій розмежування юрисдикцій повинен братися до уваги, але лише як окремий прояв більш загального - галузевого критерію.

Не залишилася поза увагою автора й проблема поділу цивільного судочинства на види: наказне, позовне та окреме провадження, процесуальний порядок здійснення яких викладений у відповідних розділах ЦПК України. Такий поділ на види ґрунтується на матеріально-правових особливостях справ, які підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства. Матеріально-правові особливості справ зумовлюють процесуальні особливості їх розгляду. Неможливо створити один регламент для розгляду справ, які істотно відрізняються одна від однієї, тому єдина цивільна процесуальна форма диференціюється на певні види. При цьому автор в своєму дослідженні стверджує, що загальновизнаним класичним напрямом реалізації цивільної юрисдикції є позовне провадження в цивільному процесі. Інші види цивільного судочинства формуються шляхом виключень та доповнень.

Таким чином, цивільна юрисдикція як повноваження щодо розгляду та вирішення цивільних справ здійснюється як шляхом вирішення спорів у позовному провадженні, так і шляхом підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають юридичне значення, та видачі судових наказів про стягнення безспірної заборгованості в наказному провадженні. Також формами здійснення цивільної юрисдикції є визнання та повернення до виконання рішень іноземних судів, оскарження та виконання рішень третейських судів, так само, як і відновлення втраченого провадження.

*Третій розділ* дисертаційного дослідження присвячений процесуальному інституту підсудності цивільних справ і також містить положення наукової новизни.

Досліджуючи проблему співвідношення понять «підвідомчість» та «підсудність», авторка дійшла обґрунтованого висновку, що підсудність виступає продовженням підвідомчості в частині розподілу справ, підвідомчих судам, серед конкретних судових органів судової системи. Підсудність у порівнянні з підвідомчістю є категорією з вузькою сферою застосування. Якщо підвідомчість розмежує юрисдикційні повноваження різних за своєю правовою природою органів, то підсудність використовується виключно в рамках судової системи для визначення судового органу, уповноваженого вирішити правовий конфлікт.

Наявність територіальної підсудності, як вірно вказує автор, пов'язана з необхідністю розподілу справ між однорідними судами з урахуванням території, на яку поширюється їхня юрисдикція. В роботі ґрунтовно проаналізовано норми цивільного процесуального законодавства України, що визначають порядок віднесення справи до підсудності конкретного суду з огляду на існування різних видів територіальної підсудності.

В роботі справедливо робиться наголос на тому, що порушення правил підсудності справи може призвести до порушення права особи на доступ до суду та розгляд її справи компетентним (повноважним) судом.

Найбільш оптимальним, на думку автора, шляхом вирішення проблеми доступності правосуддя в умовах складної та розгалуженої системи спеціалізованих судів повинна стати уніфікація низки положень процесуального законодавства (як цивільного, так і інших) щодо наслідків порушення правил підсудності будь-якого виду. За основу слід взяти норми про порушення правил територіальної підсудності. Для цього чинне законодавство потребує внесення низки змін. При цьому слід передбачити, що порушення правил предметної чи функціональної підсудності в будь-якому разі повинно мати своїм наслідком припинення розгляду справи некомпетентним судом. Проте з метою реалізації права особи на доступ до правосуддя суд слід зобов'язати повідомляти заявника про компетентний суд (якщо порушення виявлено до відкриття провадження у справі) або самостійно передавати справу

до такого суду (якщо зазначене порушення виявлено після відкриття провадження), заборонивши при цьому будь-які спори про підсудність.

### **Викладення основних положень дисертації в опублікованих працях.**

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображені у 11 наукових статтях автора, чотири із яких опубліковані у наукових фахових виданнях України, одна - в іноземному науковому фаховому виданні, та шести тез, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

### **Рекомендації щодо використання результатів та висновків дисертації.**

Значимість дисертаційного дослідження полягає у тому, що значна частина його положень і висновків може бути використана в:

*науково-дослідній сфері* - при подальших дослідженнях проблем цивільної юрисдикції та підсудності;

*правотворчій діяльності* — при внесенні змін до чинних процесуальних законів та розробленні нових нормативно-правових актів щодо подальшого впровадження спеціалізації судових органів та розмежування судових юрисдикцій, визначення ознак юридичних справ, підсудних судам цивільної юрисдикції;

*навчальному процесі* - для викладання навчальної дисципліни «цивільний процес»; підготовки та підвищення кваліфікації суддів та інших практичних працівників; під час підготовки підручників для студентів вищих навчальних закладів освіти, методичних та навчальних посібників;

*правозастосовній діяльності* - при розгляді та вирішенні юридичних справ, визначенні справ, що підлягають розгляду за правилами цивільного судочинства, з'ясуванні їх підсудності, а також при розмежуванні юрисдикції спеціалізованих судів.

### **Зауваження щодо змісту дисертації.**

Вказуючи на високий рівень отриманих дисертанткою результатів наукового дослідження, слід все ж таки зазначити про певні зауваження та деякі дискусійні моменти роботи:



1. Авторкою, у якості однією із характеристик, запроновано вживати термін «належний суд» для позначення суду, уповноваженого розглянути ту чи іншу справу, узагальнену категорію "належний суд", під яким слід розуміти справедливий, незалежний, безсторонній, компетентний суд, створений на підставі закону.

При цьому, аналіз ч.1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, щодо права на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру, а також ч.2 ст. 6, п. (Б) ч.3 ст.8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де вживається термін "компетентний суд", а у ст. 14 вказується, що кожен має право при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону, то слід дійти висновку, що визначення «належного суду», зроблене авторкою, включило в себе всі базові вимоги, які ставляться міжнародними актами до судів при розгляді справ.

І хоча у цих нормативних актах не вживається категорія «належного суду», однак всі характеристики, які застосовуються в даних актах стосовно суду, який розглядатиме питання про права та обов'язки осіб у порядку цивільного судочинства, можна об'єднати в одну узагальнену ознаку - належний суд, при розгляді справи яким будуть відновлені та захищені права та обов'язки фізичних та юридичних осіб. Відповідно, слід виходити з того, що «належність» суду є не ознакою суду, а збірним поняттям (станом), що уособлює у собі низку відповідних вимог, дотримання яких має бути безумовним при відправленні судочинства.

2. Важко погодитись з висновком дисертанта стосовно того, що третейська угода «фактично є відмовою від права на звернення до суду». Теорія процесуального права, ґрунтуючись на добровільності та автономності волі сторін, виходить з того, що третейська угода є одним із способів реалізації права на захист своїх прав.

3. Дискусійним, в контексті питання розмежування компетенції судів, видається пропозиція автора стосовно «визначення конкретного переліку справ, що не підлягають розгляду судами того чи іншого виду юрисдикції». Не зрозумілим залишається у цьому випадку критеріальний апарат визначення такого переліку і зміст доповнення «конкретний» стосовно того ж списку. Це саме занепокоєння стосується і підтримки авторкою тези щодо «прямого перерахування законодавцем категорій справ, що вважаються належними до юрисдикції господарських (арбітражних) судів», з огляду, за думкою остіанньої, на особливу природу господарського права (стр.96).

4. До загального зауваження щодо роботи слід віднести непослідовність втілення автором концепції уніфікації національного процесуального права та уніфікації відповідних процесів. Авторка звертається до ідеї уніфікації процесів виключно щодо процесуальних наслідків порушення правил підсудності, хоча варто і логічно було б розглядати цей аспект у контексті ідеї загальної уніфікації процесів і вироблення уніфікованих процесуальних стандартів.

5. Досить багато уваги присвячуючи у роботі питанню запровадження «залишкового критерію» стосовно визначення справ за цивільною юрисдикцією, автор майже не розкриває цей елемент у практичній площині, не наводить прикладів судової практики. Відповідно складається враження, що цей підхід збігається із принципом «від зворотнього», проте правова природа цих правових інструментів є відмінною.

6. Авторка, присвятивши дисертаційне дослідження питанням юрисдикції та підсудності цивільних справ, певним чином свідомо уникала аналізу питань, пов'язаних із реалізацією положень Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12.08.2014 № 1632-УІІ та відповідних розпоряджень, зокрема Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ ("Про визначення територіальної підсудності справ" від 02.09.2014 року №2710/38-14; Розпорядження "Про відновлення роботи Апеляційного суду Луганської області" від 16.02.2015 року № 11/0/3 8-15 ;Розпорядження "Про визначення територіальної підсудності справ" від 27.03.2015 року №19/0/38

тощо) від чого робота позбавлена аналізу вкрай актуальних питань визначення юрисдикції та підсудності цивільних справ у сучасній Україні.

Однак висловлені вище зауваження стосуються дискусійних питань або положень, які не є принциповими і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Дисертація Бессараб Наталі Миколаївни на тему «Юрисдикція та підсудність цивільних справ» за своїм змістом, одержаними науковими результатами, актуальністю, новизною тощо є самостійною завершеною науковою роботою, що містить суттєві положення для розвитку науки цивільного права. Робота виконана на достатньо теоретичному рівні.

Таким чином, дисертаційне дослідження Бессараб Наталі Миколаївни на тему «Юрисдикція та підсудність цивільних справ» відповідає вимогам, встановленим п. 11 Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а його автор – Бессараб Наталя Миколаївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі права за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

**Офіційний опонент:**

**доктор юридичних наук,**

**професор кафедри судочинства**

**Юридичного інституту**

**Прикарпатського національного університету**

**імені Василя Стефаника**



**В.М. Махінчук**

